

ความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีผ่านการเรียนการสอนในรูปแบบออนไลน์ บนฐานคิดแบบรัฐรวมศูนย์อำนาจ

Technology Inequality through Online Instruction Based on State Centralization Mindset

วสันต์ ปวนปันวงศ์¹ รตา อนุตตรังกูร²

Wasan Pounpunwong, Rata Anuttarangoon

บทคัดย่อ (Abstract)

บทความฉบับนี้ต้องการนำเสนอประเด็นทางด้านการบริหารงานของรัฐ ผ่านกระทรวงศึกษาธิการ ที่เป็นการบริหารงานและการบังคับใช้อำนาจของรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจในการสั่งการแบบบนลงล่าง จากกรณีการเรียนการสอนรูปแบบออนไลน์ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 โดยไม่คำนึงถึงบริบทที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำด้านงบประมาณและทรัพยากรต่าง ๆ ที่ใช้สำหรับการจัดการเรียนการสอนออนไลน์ นโยบายดังกล่าวเป็นนโยบายที่ประชาชนไม่สามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ตนเองต้องการได้ และยังถือว่าเป็นการลดทอนสิทธิและโอกาสของประชาชนในการเข้าถึงทรัพยากรขั้นพื้นฐานที่รัฐต้องจัดให้ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ดังนั้น รัฐจึงควรมีความรอบคอบในการทำนโยบายการเข้าถึงการศึกษาและการกระจายโอกาสทางด้านศึกษาอย่างเท่าเทียมกันในทุกพื้นที่ทุกระดับชั้น โดยให้มีการเตรียมความพร้อมในทุกด้านให้แก่บุคลากรทางการศึกษา ผู้ปกครองและผู้เรียน เป็นสำคัญ เพื่อช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางด้านเทคโนโลยีและเป็นไปตามเป้าหมายของนโยบายด้านการศึกษาของประเทศไทยในศตวรรษที่ 21

คำสำคัญ (Keywords): ความเหลื่อมล้ำ; การเรียนการสอนออนไลน์; รัฐรวมศูนย์อำนาจ

Abstract

This article aims to present the issue of the government administration via the Ministry of Education relating to the administration and enforcement of the state centralized power in the form of top-down command. The pattern of online

Received: 2021-07-10 Revised: 2021-07-29 Accepted: 2021-07-29

¹ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม College of Local Management and Development, Pibulsongkram Rajabhat University. Corresponding Author e-mail: reddevil_small@hotmail.com

² คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์; Faculty of Humanities and Social Sciences Nakhon Sawan Rajabhat University. e-mail: ratamoojom@gmail.com

instruction during the outbreak of the COVID-19 was taken into action regardless of consideration on varied contexts of different areas that has created inequalities in budgets and resources allocation. Such policy could not be participated by the public to improve their desired quality of life and were also be considered as the derogation of rights and opportunities to access fundamental resources of which the state should provide to the public by law. Therefore, the state should be circumspect in setting policies, facilitating access to education and distributing equality of educational opportunities to all areas and at all levels with well preparation in all aspects for education personnel, parents and students as priorities to reduce inequality of society and meet the goals of Thai state's education policy in the 21st century.

Keywords: Inequality; Online Instruction; State Centralization

บทนำ (Introduction)

การศึกษาสำหรับศตวรรษที่ 21 มุ่งเน้นการเตรียมความพร้อมให้แก่ผู้เรียน ให้มีทักษะที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิตและสอดคล้องกับสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ระบบการศึกษาจึงต้องปรับตัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียน สังคม และตลาดแรงงาน ซึ่งระบบการศึกษาของประเทศไทยก็มีความพยายามปฏิรูปโครงสร้างเพื่อปรับปรุงคุณภาพการศึกษา แต่ก็ยังมีความท้าทายอีกหลายประการ เช่น ผลประเมินความรู้ทั้งในระดับชาติและระดับระหว่างประเทศที่แสดงให้เห็นว่าผู้เรียนจำนวนมากยังไม่มีทักษะพื้นฐานตามเกณฑ์ที่กำหนด ปัญหาเศรษฐกิจโดยเฉพาะเรื่องรายได้ของผู้ปกครองส่งผลต่อจำนวนผู้เรียนที่เข้าศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาหรือเทียบเท่า (ถึงแม้ว่ารัฐจะประกาศใช้นโยบายเรียนฟรี 15 ปี อัตราส่วนตรงนี้ก็ยังไม่มากนัก) เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของระบบการศึกษาไทยที่มีฐานความคิดแบบรัฐรวมศูนย์อำนาจ เพราะรัฐมีนโยบายจัดสรรเงินงบประมาณเพื่อการศึกษาในลักษณะเงินอุดหนุนทั่วไปเป็นค่าใช้จ่ายรายบุคคล (เงินอุดหนุนรายหัว) ที่เหมาะสมแก่ผู้เรียนการศึกษาระดับมัธยมศึกษา และการศึกษาขั้นพื้นฐานที่จัดโดยรัฐและเอกชนให้เท่าเทียมกัน (คณิศรา คำแก้ว, 2561) ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำด้านงบประมาณและทรัพยากรต่าง ๆ ในการใช้สำหรับการจัดการเรียนการสอนที่แตกต่างกัน ทั้งด้านของขนาดของโรงเรียน (เล็ก กลาง ใหญ่ และใหญ่พิเศษ) รวมไปถึงบริบทพื้นที่ (กลุ่มเด็กชายขอบ ถิ่นทุรกันดาร ชนบท เมือง) ที่แตกต่างกันไป ทางโรงเรียนจึงต้องแสวงหาเงินรายได้และทรัพยากรต่าง ๆ เพิ่มเติมด้วยตนเอง เช่น เพิ่มการเก็บค่าบำรุงโรงเรียนจากผู้ปกครอง เป็นต้น เพื่อนำมาซึ่งการเตรียมความพร้อมให้แก่ผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 นโยบายเรียนฟรี 15 ปี จึงไม่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย

จากปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นถือว่าเป็นปัญหาความไม่พร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน

ของรัฐและการยึดติดกับการรวมศูนย์อำนาจในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาที่สะสมมานาน ซึ่งรัฐเองก็มีความพยายามปฏิรูประบบการศึกษาอยู่หลายครั้ง แต่ก็ยังไม่สามารถลดปัญหาเหล่านี้ลงได้ ภาระจึงตกมาอยู่ที่โรงเรียนและผู้ปกครองเป็นหลัก (กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา, 2563) ยิ่งเป็นโรงเรียนขนาดเล็กที่อยู่ตามชนบทหรือตามแนวชายแดน เงินอุดหนุนรายหัวยิ่งได้รับน้อยลง (เพราะมีนักเรียนนอกระบบอยู่จำนวนมาก) รวมไปถึงการได้มาซึ่งทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการศึกษาล่าเรียน เมื่อเราวิเคราะห์ถึงความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาจึงแสดงให้เห็นถึงการบังคับใช้อำนาจของรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจในการสั่งการแบบบนลงล่าง (Top-Down) โดยไม่คำนึงถึงบริบทที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ นโยบายบางตัวจึงไม่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้ตามเป้าหมาย (เพ็งอ้าง) เมื่อนำปัญหาต่าง ๆ มาผนวกกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในทุกมิติภายในสังคมไทย ทุกคนที่อยู่ในประเทศไทยต้องปรับตัวและปฏิบัติตามคำสั่งของศูนย์บริหารสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (โควิด-19) หรือ (ศบค.) อย่างเคร่งครัด ด้วยระยะเวลาของการแพร่ระบาดของโควิด-19 ทำให้กระทบถึงช่วงเวลาที่สถานศึกษาต้องจัดการเรียนการสอนแบบปกติ

ณัฐพล ทีปสุวรรณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในปี 2563 ได้กล่าวไว้ว่า “การเรียนรู้ นำการศึกษา โรงเรียนอาจหยุดได้ แต่การเรียนรู้หยุดไม่ได้” (บัลลังก์ โรหิตเสถียร, 2563) จึงมีมาตรการการจัดการเรียนการสอน 2 มาตรการ ซึ่งเป็นผลพวงมาจากมติที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันอังคารที่ 7 เมษายน 2563 คือ (1) มีคำสั่งให้เปิดการเรียนการสอนที่โรงเรียน (On-Site) ในวันที่ 1 กรกฎาคม 2563 และ (2) หากไวรัสโควิด-19 ยังแพร่ระบาด ให้เรียนที่บ้าน โดยใช้สื่อโทรทัศน์ดาวเทียม-ดิจิทัล (กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา, 2563) ทางกระทรวงศึกษาธิการจึงได้เตรียมความพร้อมให้ผู้ปกครอง ผู้เรียน และบุคลากรทางการศึกษาทุกระดับชั้นและทุกประเภท ทั้งการศึกษาขั้นพื้นฐาน อาชีวศึกษา การศึกษาเอกชน การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาสำหรับผู้พิการและผู้ด้อยโอกาส ในการเข้าถึงสื่อการเรียนการสอนผ่านโทรทัศน์ DLTV ในช่วงวันที่ 18 พฤษภาคม-30 มิถุนายน 2563 ซึ่งมีคำสั่งให้แต่ละโรงเรียนนำแนวทางนี้ไปปฏิบัติและเพิ่มเติมได้ขึ้นอยู่กับศักยภาพของแต่ละโรงเรียน และ ณ ปัจจุบันสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ยังไม่มีการบรรเทาการดำเนินการเรียนการสอนให้แก่แก่นักเรียนยังคงเป็นรูปแบบการเรียนแบบออนไลน์ทั้งหมด

ที่ผ่านมาจากนโยบายการทดลองระบบการเรียนการสอนออนไลน์พบว่าปัญหายู่มาก เช่น ความไม่พร้อมทางด้านอุปกรณ์และเทคโนโลยี การเข้าถึงสัญญาณอินเทอร์เน็ต โทรศัพท์ไม่มีช่องรับสัญญาณ ผู้ปกครองบางครอบครัวมีบุตรหลายคนไม่สามารถให้บุตรหลานเรียนออนไลน์ได้พร้อมกัน และยังประสบปัญหาที่ว่าผู้บริหารแต่ละโรงเรียนเข้าใจมาตรการจากกระทรวงศึกษาธิการแตกต่างกันไป ทำให้นโยบายไปปฏิบัติไม่ถูกต้อง ในช่วงแรกของการเรียนออนไลน์ทางกระทรวงศึกษาธิการจึงมีหนังสือคำสั่งและแนวทางการปฏิบัติให้โรงเรียนได้ปฏิบัติตามอยู่หลายฉบับ รวมไปถึงการให้ข้อมูลข่าวสารจากกระทรวงศึกษาธิการที่ยังมีความไม่แน่นอนในช่วงนั้น ทำให้เกิดการวิตกกังวลจากผู้ปกครองมากพอสมควร แต่ก็มีผู้ปกครองจำนวนไม่น้อยเช่นกันที่ไม่สามารถ

สนับสนุนให้บุตรหลานได้เรียนออนไลน์ (ฉันทพร บัวทอง, 2563) จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในทุกมิติภายในสังคมไทย กระทรวงศึกษาธิการในฐานะหน่วยงานภาครัฐที่ดูแลเรื่องนี้โดยตรงต้องให้ความสำคัญและแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ตรงจุด พร้อมทั้งวิเคราะห์ถึงความพร้อมในการจัดการเรียนการสอนออนไลน์ว่าควรเป็นอย่างไรเพื่อให้เหมาะสมในแต่ละพื้นที่อย่างเท่าเทียมกัน

นโยบายด้านการศึกษารัฐไทยในศตวรรษที่ 21

กรอบคิดการเตรียมความพร้อมสำหรับศตวรรษที่ 21 ด้านการศึกษา สะท้อนให้เห็นแนวทางในหลักสากลที่เชื่อว่าโลกได้มีการเปลี่ยนแปลงนำไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม (ณัฐพล ทิพสุวรรณ, 2563) การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วนี้ได้เกิดความท้าทายด้านการศึกษาศตวรรษที่ 21 ในการเตรียมผู้เรียนให้พร้อมเป็นเรื่องสำคัญของกระแสการปรับเปลี่ยนในทุก ๆ มิติ ความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นส่งผลต่อทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและโครงสร้างของสังคมอย่างทั่วถึง ผู้สอนจึงต้องมีความตื่นตัวและเตรียมพร้อมในการจัดการเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมให้ผู้เรียนมีทักษะสำหรับรู้ทันและออกไปดำรงชีวิตในโลกแห่งศตวรรษที่ 21 ที่สำคัญที่สุด คือ ทักษะการเรียนรู้ (Learning Skill) ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการเรียนรู้เพื่อให้เด็กมีความรู้ ความสามารถ และทักษะจำเป็น ซึ่งเป็นผลจากการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการเรียนการสอน ตลอดจนการเตรียมความพร้อมด้านต่าง ๆ (วิจารณ์ พานิช, 2555)

ในขณะที่ยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579) ไม่ได้มีการกล่าวถึงนโยบายด้านการศึกษารัฐไทยในศตวรรษที่ 21 โดยมุ่งเน้นไปที่วิสัยทัศน์ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนเป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” โดย 6 กรอบยุทธศาสตร์ ได้แก่ (1) ยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคง (2) ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน (3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพคน (4) ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างโอกาสความเสมอภาคและเท่าเทียมกันทางสังคม (5) ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และ (6) ยุทธศาสตร์ด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ ทั้งนี้ระบุไว้ไม่ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาการศึกษาแต่อย่างใด ทั้งนี้เช่นเดียวกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2564) ที่ยังคงไม่ได้สะท้อนให้เห็นนโยบายด้านการศึกษารัฐไทยในศตวรรษที่ 21 อย่างจริงจัง โดยแผนฯ ดังกล่าวมุ่งไปที่หลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” การมีส่วนร่วมในการพัฒนา การมุ่งเสริมกลไกการพัฒนาประเทศให้มีการพัฒนาเชิงบูรณาการระหว่างหน่วยงานโดยยึดพื้นที่เป็นหลัก และกำหนดให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา (นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, ม.ป.ป. : ออนไลน์) จากสาระสำคัญของยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2564) ในทรรศนะของผู้เขียนมองว่านโยบายด้านการศึกษารัฐไทย

เพื่อเตรียมพร้อมเข้าสู่ทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ยังคงถูกกำกับและบดบังโดยกรอบคิดของชนชั้นนำที่มีอำนาจที่ยังยึดติดกับเรื่องความมั่นคงของชาติในรูปแบบเก่า ดังนั้นประเด็นเรื่องการพัฒนาทางการศึกษาทั้งในด้านผู้เรียนและผู้สอนจึงเป็นปัญหาซ้ำซากที่ถูกผลิตซ้ำจากโครงสร้างรัฐที่รวมศูนย์อำนาจผ่านแผนพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่เต็มไปด้วยการตรึงอำนาจรัฐอย่างเข้มข้น

สำหรับนโยบายและจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2564- 2565 และแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2560 - 2579) (สภาการศึกษาแห่งชาติ) ค่อนข้างมีความชัดเจนในเนื้อหาของนโยบายโดยมุ่งไปที่ การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ เช่น ICT เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ระบบบริหารจัดการห้องเรียน School และ Classroom Management และ โครงสร้างพื้นฐาน Infrastructure (Internet) (ณัฐพล ทีปสุวรรณ, 2563) ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่าในระดับนโยบายรัฐบาลได้มีการกำหนดให้ประเด็นเรื่องการศึกษามีความสอดคล้องกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงในโลกศตวรรษที่ 21 แต่อย่างไรก็ตามนั้นประเด็นที่น่าสนใจผู้เขียนจึงตั้งข้อสังเกตว่าลักษณะของนโยบายเรื่องการศึกษาที่มีการบังคับใช้เป็นนโยบายที่มีอยู่อย่างหลากหลายแผนงานและบางแผนงานก็ไม่ได้ปรากฏ ดังนั้นความหลากหลายดังกล่าวจึงนำไปสู่ความยากของการนำนโยบายดังกล่าวไปใช้อย่างเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดจากฐานคิดของการออกนโยบายและการนำนโยบายไปปฏิบัติที่ล้มเหลว

สรุปในประเด็นนโยบายทางการศึกษาของประเทศไทยในศตวรรษที่ 21 สิ่งที่คุณเขียนต้องการฉายภาพให้เห็นก็คือความสำคัญของการดำรงชีพของผู้เรียนในในศตวรรษที่ 21 รัฐมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอำนวยความสะดวกเข้าถึงการศึกษาและกระจายโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันในทุกพื้นที่และทุกกลุ่มคน เพื่อพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ที่ต้องตอบสนองความทันสมัยมาในรูปแบบของเทคโนโลยีต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ.2563 เป็นต้นมาเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 รัฐจำเป็นต้องตระหนักในการปรับเปลี่ยนรูปแบบในการเรียนการสอนแบบออนไลน์อย่างจริงจัง โดยเน้นไปที่การพัฒนาทักษะและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเป็นสิ่งสำคัญตามบริบท และเข้าใจข้อจำกัดของผู้เรียนและผู้สอนที่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ แต่ในขณะเดียวกันหน่วยงานรัฐ สถานศึกษา และบุคลากรทางการศึกษา ยังคงไม่ยอมเปลี่ยนความคิดโดยยึดติดกับระบบอำนาจนิยมในสถานศึกษา (วสันต์ ปวนปิ่นวงศ์ และภาณุวัฒน์ พุจักรคำ, 2563) ซึ่งไม่ได้สร้างปัญญาและความรู้ให้กับผู้เรียน เช่น การบังคับให้ผู้เรียนแต่งเครื่องแต่งกายชุดนักเรียนขณะเรียนออนไลน์ การบังคับผู้เรียนยืนตรงเคารพธงชาติก่อนเรียนทั้ง ๆ ทั้งที่เป็นการเรียนออนไลน์ เป็นต้น สภาพการณ์ดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับแนวคิดที่ให้ผู้เรียนพัฒนาศักยภาพไปสู่ทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ได้

มองการเรียนออนไลน์บนฐานความคิดแบบรัฐรวมศูนย์อำนาจตามกลไกนโยบายจากบนสู่ล่าง

ตัวอย่างกลไกแบบรัฐรวมศูนย์อำนาจที่ส่งผลต่อการจัดการเรียนการสอนแบบออนไลน์ภายใต้สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ที่สำคัญ เช่น หน้าที่ของรัฐในการจัดการศึกษาในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560 หมวด 4 ว่าด้วยหน้าที่ของปวงชนชาวไทย ในมาตรา

50 กำหนดให้บุคคลมีหน้าที่จะต้องเข้ารับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาภาคบังคับ พระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ในหมวดที่ 9 ว่าด้วยเรื่องของรัฐต้องดำเนินการ จัดสรรคลื่นความถี่และ โครงสร้างพื้นฐานเพื่อใช้ประโยชน์สำหรับการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตาม อรรถศาสตร์ รวมถึงพัฒนาแบบเรียน ตำรา หนังสือทางวิชาการ สื่อสิ่งพิมพ์อื่น วัสดุอุปกรณ์และ เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาอื่น และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 ที่ระบุให้คนไทยทุกคน ได้รับการศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขสอดคล้องกับหลัก ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการเปลี่ยนแปลงของโลกศตวรรษที่ 21 (เป็นบุญญา ลำมะนา, 2563 : 155-158) จากตัวอย่างโครงสร้างกฎหมายและนโยบายของรัฐข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า นโยบายเรื่องการศึกษาถูกบังคับใช้ในลักษณะที่เป็นเส้นดิ่งที่มีการลดหลั่นลงมาตามสายการบังคับ บัญชาที่มีการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางและมอบหมายนโยบายให้ข้าราชการที่เป็นแขนขาของ ส่วนกลางนำไปใช้ในระดัภูมิภาค การดำเนินเรื่องการศึกษาและการแก้ไขปัญหาเรื่อง การศึกษาจึงถูกผูกขาดไว้ที่โครงสร้างรัฐส่วนกลาง ทั้งนี้รวมไปถึงอำนาจการตัดสินใจ การย้าย บุคลากร งบประมาณ และสิ่งสนับสนุนการสอนอื่น ๆ โครงสร้างรัฐรวมศูนย์สะท้อนให้เห็นถึง นโยบายเรื่องการศึกษาได้ถูกคลี่ให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นภายหลังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโค วิด-19 ในไทยตั้งแต่ปี 2563 เป็นต้นมา ประเด็นที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์โรคระบาดได้เพิ่มประเด็น ปัญหาโครงสร้างของสังคมไทยที่ประกอบไปด้วยความเหลื่อมล้ำ ชนชั้น ความอภิสิทธิ์ ความจน ความเดือดร้อน การทุจริตและการเอารัดเอาเปรียบ ทั้งนี้ยังไม่นับรวมผลพวงของการบริหาร ประเทศของรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ที่เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในการจัดการกับปัญหาโรค ระบาด เศรษฐกิจ และสังคม และปัญหาอื่น ๆ อีกมากมายบนฐานคิดการเป็นปฏิปักษ์กับการ ปกครองที่เป็นระบอบประชาธิปไตย

จากปัญหาข้างต้นการเรียนออนไลน์เป็นเสมือนภาพแทนความอ่อนแอของประชาชนที่ไม่ สามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ตนเองต้องการในฐานะผู้เรียนการเรียนออนไลน์ใน สภาวะการณ์ที่ไม่ปกติทำให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่าง ชั่วซาก เช่น ข้อจำกัดของการเข้าถึงเทคโนโลยี การเข้าถึงสัญญาณอินเทอร์เน็ต อุปกรณ์เครื่องมือ สื่อสาร หนังสือ และตำรา รวมไปถึงสะท้อนให้เห็นถึงสภาพที่อยู่อาศัยที่ไม่สอดคล้องต่อการเรียน นอกจากนี้ยังสะท้อนความไม่พร้อมของผู้ปกครองในด้านค่าใช้จ่ายและองค์ความรู้ในการกำกับดูแล ผู้เรียน หากกล่าวอย่างตรงไปตรงมาก็คือ การเรียนออนไลน์ในสภาวะการณ์การระบาดของโควิด-19 สะท้อนให้เห็นความล้มเหลวของรัฐในการจัดการเรียนการสอน โดยผู้ออกคำสั่งยังขาดการเข้าถึงองค์ ความรู้และบริการการศึกษาของรัฐไว้ที่พื้นที่ที่เป็นโรงเรียนเท่านั้น โดยไม่สามารถปฏิบัติได้จริงตาม สิ่งที่จะบ่งชี้ในข้อกฎหมายและนโยบายที่ผู้เขียนได้กล่าวมาข้างต้น หากกล่าวไปแล้วในประเด็นมอง การเรียนออนไลน์บนฐานความคิดแบบรัฐรวมศูนย์อำนาจตามกลไกนโยบายจากบนสู่ล่าง ถ้า วิเคราะห์ผ่านกรอบคิดในส่วนของกรอบการปกครองส่วนท้องถิ่นพบว่าท้องถิ่นมีบทบาทน้อยมากในการ เข้ามาจัดการในเรื่องนี้ สืบเนื่องจากนโยบายและระเบียบการเรียนการสอนทั้งหมดผูกขาดที่ กระทรวงศึกษาธิการซึ่งเป็นอำนาจรวมศูนย์ ทั้งนี้หากพิจารณาตามหลักคิดสำคัญของ “การกระจาย

อำนาจทางการศึกษา คือ การสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมและการรับผิดชอบตามหลักการณ์นโยบายสาธารณะที่มีทิศทางหรือแนวทางการออกแบบนโยบายตามที่ตั้งคมโดยรวมเห็นหรือเชื่อว่าควรจะทำดำเนินการไปในทิศทางนั้น หัวใจสำคัญของนโยบายสาธารณะ คือ กระบวนการที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทางการศึกษาที่มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด เพื่อให้สถานศึกษามีอำนาจในการบริหารจัดการทั้งในส่วนของงานบุคลากร วิชาการ การเงิน และบริหารทั่วไปได้อย่างอิสระ” (สมพงษ์ จิตระดับ สุอัง คะวาทิน และพจนา อาภาณัฐรักษ์, 2562) ฉะนั้นในสถานการณ์ดังกล่าว การเรียนออนไลน์ภายใต้นโยบายของรัฐทั้งในภาคการศึกษาทุกระดับจึงประสบปัญหาและส่งผลต่อการลดลงของประสิทธิภาพในการเรียนการสอน ตกอยู่ในสภาวะการณ์ไม่รู้จะดำเนินการไปในทิศทางไหน เพราะขาดความชัดเจนและมีความสับสนในเรื่องของวิธีการปฏิบัติรวมไปถึงการประเมินผล ดังนั้นผู้เขียนจึงเห็นว่าการเรียนออนไลน์ในสภาวะการณ์ที่ไม่ปกตินี้ควรให้อำนาจสถานศึกษานั้นดำเนินการอย่างอิสระเพื่อตอบสนองบริบทและข้อจำกัดในทุกด้านของผู้เรียนและผู้ปกครอง โดยเห็นควรยกเลิกเกี่ยวกับระเบียบและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน รวมถึงให้ผู้สอนตระหนักถึงองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดไปยังผู้เรียนเป็นสำคัญสะท้อนปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเทคโนโลยีของระบบการศึกษารัฐไทยผ่านปรากฏการณ์การเรียนออนไลน์

ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเทคโนโลยีของระบบการศึกษารัฐไทยผ่านปรากฏการณ์การเรียนออนไลน์นั้น ถูกทำให้ชัดเจนในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 ที่ทุกฝ่าย (ทั้งโครงสร้างพื้นฐานของรัฐในการพัฒนาคุณภาพการศึกษา บุคลากรทางการศึกษา ผู้ปกครอง ผู้เรียน ฯลฯ) ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการอย่างฉับพลัน เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ที่มีฐานความคิดแบบรัฐรวมศูนย์อำนาจนั้น จึงก่อให้เกิดประเด็นทางสังคมที่ว่า “เด็กไทยพร้อมที่จะเรียนออนไลน์หรือไม่” ถึงแม้ว่าทางกระทรวงศึกษาธิการจะมีการปรับรูปแบบการถ่ายทอดวิดีโอผ่านทาง DLTV ของมูลนิธิทางไกลผ่านดาวเทียม ซึ่งในช่วงแรกเกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักในแต่ละพื้นที่ โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท/พื้นที่ตามแนวชายแดน รวมไปถึงพื้นที่ชุมชนแออัดในเมืองใหญ่ ที่ผู้ปกครองไม่มีความพร้อมในการสนับสนุนให้บุตรหลานได้เรียนออนไลน์ หลังจากทางกระทรวงศึกษาธิการมีคำสั่งให้คุณครูทุกโรงเรียนสำรวจความพร้อมของผู้เรียนก่อนทดลองระบบการเรียนออนไลน์ เช่น กรณีน้องเก๋ ดงกล้วย การโพสต์ข้อความระบายความในใจของผู้ปกครองท่านหนึ่งต่อการเรียนออนไลน์ที่มีการเข้าไปกด Like กด Share และแสดงความคิดเห็นจำนวนมาก เป็นต้น จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีการการสอนออนไลน์ของกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อช่วยลดปัญหาการขาดแคลนอุปกรณ์คอมพิวเตอร์และการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต ด้วยวิธีการลักษณะ “ออนแอร์” มากกว่า “ออนไลน์” ผู้ปกครองที่ไม่มีเวลาดูแลบุตรหลาน รวมไปถึงปัญหาการมีอุปกรณ์เทคโนโลยีไม่เพียงพอต่อจำนวนบุตรหลาน สามารถรับชมเทปบันทึกการสอนออนไลน์ย้อนหลังได้ในทุกวัน หากผู้ปกครองยังพบปัญหาในการเรียนการสอนออนไลน์ให้แจ้งไปยังโรงเรียน หรือโทรสายด่วน 1579 เพื่อให้โรงเรียนได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาเบื้องต้น (บัลลังก์ โรหิตเสถียร, 2563)

การทดลองระบบการเรียนการสอนออนไลน์สร้างผลสะท้อนต่อระบบการศึกษาไทยเป็น

อย่างมาก ที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพเกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานของรัฐที่ไม่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอนในแต่ละพื้นที่ให้เกิดความเท่าเทียมกันได้ (ทั้งในเวลาปกติและไม่ปกติ) จากปัญหาเชิงโครงสร้างทางการศึกษาแล้วยังมีผลกระทบไปปัญหาในโครงสร้างอื่น ๆ ด้วย เช่น โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ทำให้ช่องว่างของคนแต่ละชนชั้นมีความกว้างมากขึ้น โครงสร้างอำนาจทางการเมืองที่ไม่หยุดนิ่ง เป็นต้น ปัญหาโครงสร้างทางการศึกษาจึงได้รับผลกระทบไปด้วย ดังนั้น ศักยภาพของผู้ปกครองจึงเป็นส่วนสำคัญในการเข้าถึงการศึกษาของผู้เรียน เป็นความท้าทายของผู้ปกครองที่มีฐานะอยู่ระดับฐานพีระมิดของสังคมไทย (กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา, 2563) ว่ารัฐสามารถจัดทรัพยากรทางการศึกษาให้ได้ในระดับใด แต่อุปกรณ์การเรียนอื่น ๆ และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนที่มีแนวโน้มสูงขึ้น การเรียนให้จบการศึกษาขั้นพื้นฐานของผู้เรียนคนหนึ่งนั้นจึงต้องอาศัยการสนับสนุนจากทุกภาคส่วน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้มีความรู้อย่างเท่าเทียมกันนำไปสู่การประกอบอาชีพที่สามารถยกฐานะเขาได้ในอนาคต

การเรียนการสอนรูปแบบออนไลน์ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 จึงเป็นตัวกระตุ้นให้ประชาชนและทุกภาคส่วนได้ทราบถึงความไม่พร้อมในการเข้าสู่การเรียนออนไลน์อย่างชัดเจน โดยเฉพาะการศึกษาในช่วงชั้นอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาตอนต้น ที่ต้องมีการใช้ทักษะและสื่อการสอนที่หลากหลายของคุณครูในการเป็นตัวช่วยให้ผู้เรียนได้เกิดทักษะตามในศตวรรษที่ 21 และยังพบว่ามีการครอบครัวยากจนที่มีฐานะยากจน เมื่อบุตรหลานเข้าถึงระบบการศึกษาได้ไม่เต็มที่ ก็ย่อมส่งผลต่อ “ทางเลือก” ในชีวิตของพวกเขาเช่นกัน จนในบางครั้งก็ไม่สามารถพัฒนาตนเองให้ดีกว่ารุ่นพ่อแม่ได้ (สถณี อาชวานันทกุล, 2554) จากปัญหาดังกล่าวยิ่งแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำของระบบการศึกษาไทยที่เกิดการกระจุกตัวของงบประมาณและทรัพยากรต่าง ๆ อยู่ตามโรงเรียนขนาดใหญ่และใหญ่พิเศษในพื้นที่เมือง ทำให้ผู้เรียนตามโรงเรียนขนาดเล็กและขนาดกลาง โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทและพื้นที่ตามแนวชายแดน ไม่สามารถใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมตามการเรียนรู้ได้ ทำให้ผู้เรียนมองว่าเมื่อเกิดเหลื่อมล้ำในด้านหนึ่งย่อมส่งผลต่อการเกิดความเหลื่อมล้ำในด้านอื่น ๆ ตามไปด้วย ซึ่งเป็นการตัดหรือลดทอนสิทธิและโอกาสของคน ๆ หนึ่งในการเข้าถึงทรัพยากรขั้นพื้นฐานที่รัฐต้องจัดให้ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ เพราะฉะนั้นปัญหาของความเหลื่อมล้ำทางเทคโนโลยีของระบบการศึกษารัฐไทยผ่านปรากฏการณ์การเรียนออนไลน์ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 จึงเป็นตัวสะท้อนถึงความเหลื่อมล้ำในทุกด้าน รัฐจึงต้องให้ความสำคัญกับระบบการศึกษาอย่างจริงจัง เพื่อกระจายความเท่าเทียมกันในสังคม

การเรียนออนไลน์ฉายภาพปัญหาความไม่พร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานของรัฐในการพัฒนาคุณภาพการศึกษา

ปรากฏการณ์การเรียนออนไลน์ได้ตอกย้ำปัญหาความเหลื่อมล้ำของการศึกษาไทยและความไม่พร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน สะท้อนหลักการของรัฐที่มีปัญหาในการจัดการการบริการสาธารณะด้านการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง ถึงแม้ว่ารัฐจะระบุไว้อย่างชัดเจนในแผนพัฒนารัฐบาลดิจิทัลของประเทศไทย ระยะ 3 ปี (พ.ศ. 2559 - 2561) และ (ร่าง) แผนพัฒนารัฐบาลดิจิทัล

ของประเทศไทย พ.ศ. 2560 – 2564 ที่ มุ่งเน้นการวางโครงสร้างพื้นฐานด้านดิจิทัลเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพจากการใช้บริการทางเทคโนโลยีควบคู่ไปกับการยกระดับการให้บริการภาครัฐโดยมีประชาชนเป็นศูนย์กลางด้วยการพัฒนารูปแบบการให้บริการที่มีความเข้าใจถึงประสบการณ์การใช้งานและความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง ((ร่าง) แผนพัฒนารัฐบาลดิจิทัลของประเทศไทย พ.ศ. 2563 – 2565, 2563 : ออนไลน์) สำหรับกรณีการเปิดเรียนออนไลน์ของในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ทำให้เห็นภาพความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาของประเทศที่นักเรียนในชนบทเสียเปรียบนักเรียนในสังคมเมือง ทั้งด้านข้อมูลข่าวสาร ตำราเรียน ครูอาจารย์ที่มีความชำนาญในการสอน และโอกาสในการเรียนพิเศษ หรือสถาบันกวดวิชา ฯลฯ ข้อสรุปการสำรวจปัญหาจากการเรียนออนไลน์ของ ฐานเศรษฐกิจ พบว่า นอกจากนี้นักเรียนบางส่วนขาดแคลนอุปกรณ์การเรียนการสอน เช่น โทรศัพท์มือถือ แท็บเล็ต โทรทัศน์ สำหรับในพื้นที่ชนบทบางแห่ง ไม่มีสัญญาณโทรศัพท์ ไม่สามารถเรียนทางออนไลน์ได้ และไม่มีจานดาวเทียม หรือจานดาวเทียมรับสัญญาณไม่ได้ ในขณะที่พื้นที่ที่มีสัญญาณอินเทอร์เน็ต สัญญาณก็ไม่เสถียร ประกอบกับนักเรียนยังขาดความพร้อมในการเรียนทางออนไลน์ ไม่มีสมาธิในการเรียน ไม่สามารถเรียนด้วยตนเองได้ ขาดแรงจูงใจ และในบางครอบครัวที่มีพี่น้องกำลังเรียนหนังสือหลายคน แต่มีโทรทัศน์เพียงเครื่องเดียว ทำให้ไม่สามารถเรียนได้ครบทุกคน สิ่งเหล่านี้นำไปสู่เกิดปัญหาปมด้อยของนักเรียน มีการเปรียบเทียบกับเพื่อนที่มีอุปกรณ์ในการเรียนที่ดีกว่า ทนสมัยกว่า ท้ายสุดแล้วกลายมาเป็นภาระค่าใช้จ่ายของผู้ปกครองในการซื้ออุปกรณ์ในการเรียนออนไลน์และการเรียนผ่านดาวเทียมเพิ่มขึ้นในขณะที่เศรษฐกิจแย่ รวมไปถึงการที่ผู้ปกครองต้องมาทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงควบคุมให้ลูกนั่งเรียนผ่านออนไลน์ ทำให้เสียเวลาในการทำงานแต่ละวันได้ (ฐานเศรษฐกิจ, 2563)

การเรียนออนไลน์ได้ฉายภาพให้เห็นปัญหาความไม่พร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานของรัฐในการพัฒนาคุณภาพการศึกษา ประเด็นที่น่าสนใจในนี้ คือ ผู้เขียนไม่ได้ปฏิเสธว่ารัฐบาลไม่มีแนวทางในการพัฒนาเรื่องโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ เพียงแต่ว่าผู้เขียนต้องการนำเสนอว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 เป็นต้นมา การดำเนินงานของรัฐทางด้านการศึกษาก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในทุกมิติ ซึ่งได้ถูกคล้อยออกมาจากใต้พรมของปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่รวมศูนย์อำนาจของรัฐ ปัญหาดังกล่าวอย่างที่คุณเขียนได้นำเสนอแล้วข้างต้นย่อมทำให้สภาพการเรียนออนไลน์ในปัจจุบันยังคงประสบปัญหาและไร้ทิศทางที่จะนำไปสู่การเรียนการสอนที่มีคุณภาพ ประกอบกับความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานและวัฒนธรรมองค์กรของผู้สอนที่เป็นวัฒนธรรมข้าราชการเน้นสายการบังคับบัญชาและจรรยาบรรณอำนาจนิยมที่เคลือบแฝงในการสอนและบังคับผู้เรียนผ่านการเรียนออนไลน์ สิ่งเหล่านี้นอกจากไม่นำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนอย่างแท้จริงแล้วยังเป็นการกระทำที่ล้าหลังไม่ตอบสนองความทันสมัยในการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21

จากปัญหาดังกล่าวจะเห็นว่าความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานในกรณีของการให้เรียนออนไลน์ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 รัฐจะต้องมีการเตรียมการและสนับสนุนให้เกิดการเข้าถึงต่อโครงสร้างพื้นฐานเหล่านั้นก่อนที่จะมีการนำนโยบายเรื่องการเรียนออนไลน์ไปบังคับใช้ สิ่งเหล่านี้คือความไม่เข้าใจของผู้นำและรัฐบาลที่มีฐานคิดว่าการศึกษาดังกล่าวอยู่ในปัจจุบัน

ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ แต่ในความเป็นจริงปัญหาเรื่องคุณภาพและการกระจายอำนาจ การเข้าถึงการศึกษายังคงเป็นปัญหาที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้กรอบคิดของรัฐไม่มองเห็นพื้นที่ชนบทที่ประสบปัญหาการพัฒนาการศึกษาดังกล่าวจึงเน้นเด็กและพัฒนาในพื้นที่เขตเมือง และทำให้พื้นที่ชายขอบหรือชนบทเป็นพื้นที่ในการเอื้อโอกาสซึ่งไม่ควรเป็นเช่นนั้น การกระทำของผู้นำและรัฐบาลที่กระทำต่อพื้นที่ชนบทและนักเรียนเหล่านี้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาซึ่งเป็นผลจากการดำเนินงานของรัฐที่รวมศูนย์อำนาจบนฐานคิดการพัฒนาอย่างไม่ทั่วถึง

ความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีสะท้อนปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและช่องว่างระหว่างชนชั้น

สำหรับความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีที่ปรากฏขึ้น มันหมายถึงในสิ่งที่เค้าไม่มี ทำให้ขาดโอกาสในการเข้าถึง เช่น อินเทอร์เน็ต คอมพิวเตอร์ มือถือ เป็นต้น โดยในขณะที่เด็กต้องเรียนออนไลน์ในเวลาเดียวกัน หรือแม้กระทั่งผู้ปกครองที่ไม่มีความรู้ทางด้านเทคโนโลยี เป็นต้น ซึ่งแท้จริงแล้วความพร้อมพื้นฐานเป็นสิ่งสำคัญแรก ๆ ในการเข้าถึงและมีความจำเป็นที่หน่วยงานภาครัฐควรให้ความช่วยเหลือและให้การสนับสนุน (เขมนรินทร์ รัตนอำมพวัลย์, ม.ป.ป.) สำหรับกรุงเทพมหานคร ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ความเหลื่อมล้ำทางเทคโนโลยีด้านการศึกษาเริ่มต้นจากความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและเป็นที่มาของการเกิด Vicious Circle หรือที่เรียกว่าวงจรชั่วร้ายทางด้านเศรษฐศาสตร์จะกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า Vicious Circle of Poverty วงจรชั่วร้ายของความยากจน ซึ่งไม่ว่าจะมองในมุมไหนก็พบว่าจะไปเกี่ยวโยงกับปัจจัยทางด้านการศึกษาดังนั้นการพัฒนาประเทศจึงให้ความสำคัญต่อการเข้าถึงการศึกษา สำหรับประเด็นความเหลื่อมล้ำในด้านเทคโนโลยีที่นี้คือ ความเหลื่อมล้ำของการเข้าถึงและความรู้ดิจิทัล (Digital Literacy) ที่เป็นอุปสรรคสำคัญที่เชื่อมโยงต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพในการพัฒนาประเทศ (กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.)

ปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและช่องว่างระหว่างชนชั้นจากข้อมูลของธนาคารแห่งประเทศไทย (ชุตินันท์ สงวนประสิทธิ์, 2562 : ออนไลน์) อธิบายถึงความเหลื่อมล้ำของไทยในด้านรายได้ ความมั่งคั่ง โอกาสและคุณภาพชีวิต พบว่า ด้านรายได้ ไทยมีความเหลื่อมล้ำอยู่ในระดับสูงโดยปี 2015 อยู่ที่ 38% หมายถึง รายได้กลุ่มที่มีรายได้สูงที่สุดกับกลุ่มที่มีรายได้ต่ำที่สุดอยู่ที่ 10.3 เท่า ซึ่งกลุ่มรายได้สูงสุดมีรายได้รวมกันเกิน 50% ของประชากรไทย ทั้งนี้ในมิติจำนวนคนจนพบว่า 50% คนจนทั้งประเทศอยู่ที่ภาคเกษตร และยังไม่มีแนวโน้มดีขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรายได้เกษตรกรเติบโตต่ำ มีผลมาจากตลาดโลกที่ราคาสินค้าเกษตรมีแนวโน้มลดลง ในขณะที่ World Economic Forum (2018) ชี้ว่าความไม่เสมอภาคของไทยอยู่อันดับที่ 25 จาก 107 ประเทศทั่วโลก ในด้านความมั่งคั่งจากการรายงานของ World Economic Forum (2018) พบว่า ในระยะ 5 ปี 2013-2018 ความเหลื่อมล้ำด้านความมั่งคั่งในไทยเพิ่มขึ้น 2.5% และมีความเหลื่อมล้ำด้านนี้สูงที่สุดเป็นอันดับ 10 ของโลก และท้ายสุด ด้านโอกาสและคุณภาพชีวิต มีความเหลื่อมล้ำในระดับสูง เห็นได้จากโอกาสการศึกษาในเชิงพื้นที่ เมื่อดูระดับคะแนน PISA (โปรแกรมประเมินสมรรถนะนักเรียนมาตรฐานสากล (Programme for International Student Assessment หรือ PISA) ของ

นักเรียนระดับมัธยมศึกษาแยกตามภูมิภาค พบว่า คะแนนของนักเรียนจากพื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑล สูงกว่าพื้นที่อื่น ๆ เช่น ภาคเหนือตอนบน ภาคใต้ ภาคตะวันตก และภาคอีสานตอนล่าง อย่างมีนัยสำคัญในทุกสาขาวิชา ซึ่งจะส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้มีแนวโน้มรุนแรงขึ้นในอนาคต (ณัฐภัทร์ กิ่งเนตร และณัฐริ มณีจักร, 2562)

จากข้อมูลข้างต้นผู้เขียนต้องการให้เห็นภาพชัดของข้อมูลว่าด้วยความจริงของปัญหาการความเหลื่อมล้ำซึ่งเป็นผลมาจากโครงสร้างด้านเศรษฐกิจและโครงสร้างในด้านของชนชั้น ดังนั้นในแง่ของความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีย่อมเป็นผลมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและชนชั้น เช่นเดียวกับ กล่าวคือ เชนนรินทร์ รัตนอำพลย์ อธิบายถึงความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีว่าในยุคปัจจุบันทุกช่วงวัยต้องสามารถเข้าแหล่งเรียนรู้ หรือหาความรู้เพิ่มเติมได้ผ่านเทคโนโลยีที่เรียกว่า “เรียนออนไลน์” ไม่ว่าจะเป็นรูปภาพ อนิเมชัน วีดีโอ เป็นต้น สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ทำให้หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้รับแรงในการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อตอบสนองความต้องการและเข้าถึงข้อมูลบุคคลได้มากที่สุด และในขณะเดียวกันก็ต้องทำให้ทุกคนได้ตื่นตัวและเกิดการปรับตัวไปพร้อม ๆ กัน ทุกเพศทุกวัย ต่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องใช้เทคโนโลยีในการเรียนรู้ รับรู้ข่าวสารต่าง ๆ ซึ่งจะสังเกตได้จากทุกภาคส่วนไม่จะเป็นภาครัฐ เอกชน หรือภาคการศึกษาที่ต้องออกมาใช้เทคโนโลยีออนไลน์ให้มีการเข้าถึงกลุ่มคนในสังกัดของตนเองให้ได้มากที่สุดและดีที่สุด ซึ่งในบางกลุ่มจะสามารถเข้าถึงได้โดยไม่มียาก เนื่องจากมีความพร้อมและมีการปรับตัวตามเทคโนโลยีอยู่เสมอ แต่ในบางกลุ่มอาจจะต้องมีการปรับตัวอย่างก้าวกระโดด ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องช่วยกันในการพัฒนาทั้งระบบ ฉะนั้นในผู้เขียนจึงเห็นว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ทำให้เห็นภาพความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีอย่างชัดเจนโดยเฉพาะเชื่อมโยงมาจากปัญหาจากโครงสร้างด้านเศรษฐกิจจนนำไปสู่ภาวะของความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจซึ่งส่งผลต่อการสร้างชนชั้นขึ้นในสังคม ด้วยเหตุนี้สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีจึงเป็นสิ่งเดียวกันกับความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษาว่าด้วยเรื่อง โอกาส ความเท่าเทียม และการเข้าถึง

นักเรียนชายขอบ กลุ่มคนที่ถูกทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีโดยรัฐรวมศูนย์อำนาจ

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 กระทรวงศึกษาธิการจึงมีมาตรการการทดลองระบบการเรียนการสอนออนไลน์ แต่ด้วยความพร้อมของผู้เรียนในการเรียนรู้ออนไลน์นี้ไม่ได้มีความพร้อมเท่าเทียมกันทุกคน โดยเฉพาะ “โรงเรียนตามชนบทพื้นที่ห่างไกล” ที่ไม่สามารถเข้าถึงอุปกรณ์และอินเทอร์เน็ตได้ การเรียนรู้ออนไลน์จึงกลายเป็นอุปสรรคในการเข้าถึงการเรียนรู้ ปัจจุบันประเทศไทยมีโรงเรียนทั้งสิ้น 30,525 แห่ง ครึ่งหนึ่งเป็นโรงเรียนขนาดเล็กและส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ชนบท (กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา, 2563) เมื่อเป็นโรงเรียนขนาดเล็กทำให้ได้รับการการจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรต่าง ๆ ค่อนข้างน้อย จากมาตรการดังกล่าวนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแบบกระตุนหัน ซึ่งไม่ได้มีการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้า ผลกระทบจึงเกิดเป็นวงกว้าง แต่ที่เป็นปัญหาหนักและชัดเจนที่สุดปรากฏชัดใน “นักเรียนในโรงเรียนพื้นที่ชนบท” ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาขึ้นที่ถูกกระทำโดยรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ เมื่อวิเคราะห์ถึงปัญหาความ

เหลื่อมล้ำในระบบการศึกษาไทยที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชนบทนั้นมีอยู่ 2 ประเด็น คือ

(1) ผู้เรียนขาดอุปกรณ์และเทคโนโลยีที่ทันสมัย เช่น ไม่มีโทรทัศน์ จานดาวเทียม ขาดอุปกรณ์เชื่อมต่อระบบออนไลน์ เพราะอาจอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจึงส่งผลให้ผู้เรียนกลุ่มนี้ไม่ได้รับโอกาสในชีวิตอย่างเท่าเทียมกัน (ภัทรา เกิดเรือง, 2563) ประกอบกับครอบครัวมีฐานะยากจน จึงไม่มีรายได้เพียงพอต่อการซื้ออุปกรณ์และเทคโนโลยีเหล่านี้ได้ และการดูแลของผู้ปกครอง โดยเฉพาะผู้ปกครองที่ไม่ได้คอยอยู่ดูแลบุตรหลานขณะเรียนออนไลน์ ผู้เรียนมักอาศัยอยู่กับปู่ย่าตายายที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจในการเรียนการสอนออนไลน์อยู่แล้ว จึงไม่ได้มีความใส่ใจให้บุตรหลานขณะที่บุตรหลานต้องเรียนออนไลน์

และ (2) เรื่องงบประมาณ ซึ่งเป็นปัญหาที่สะสมมานานก่อนจะเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ทางกระทรวงศึกษาธิการได้มอบหมายให้แต่ละโรงเรียนทำการสำรวจความพร้อม เรื่องอุปกรณ์การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตของผู้เรียน ผู้ปกครอง ครู และระบบการบริหารจัดการการเรียนการสอน (ไทยรัฐฉบับพิมพ์, 2563) แต่ด้วยสถานการณ์ดังกล่าวทำให้ระบบราชการดำเนินไปได้อย่างล่าช้า การสั่งซื้ออุปกรณ์และเทคโนโลยีจึงอาจไม่ทันทั่วถึง

นโยบายทางการศึกษาที่ผ่านมาเป็นการออกคำสั่งแบบ Top-Down ที่ใช้มาตรการเดียวกันในทุกพื้นที่ การเลื่อนเปิดภาคการศึกษาและการทดลองใช้การเรียนทางไกลผ่านดาวเทียมจึงเป็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในสถานการณ์โรคระบาดที่เกิดขึ้นทั่วโลก แต่การบริหารจัดการระบบการศึกษาในมาตรการเดียวกันอาจไม่ได้เหมาะสมกับผู้เรียนในทุกวัย ในทุกโรงเรียน และในทุกพื้นที่ การจัดการเรียนการสอนออนไลน์จึงยังเป็นสิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในทุกมิติภายในสังคมไทย

บทสรุป (Conclusion)

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ทำให้ทุกภาคส่วนต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการเรียนการสอนในรูปแบบออนไลน์ที่สร้างช่องว่างของความเหลื่อมล้ำในทุกมิติให้กว้างออกไปจากเดิม โดยผู้เขียนได้พยายามนำเสนอถึงความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยีผ่านการเรียนออนไลน์บนฐานคิดแบบรัฐรวมศูนย์อำนาจ ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเหลื่อมล้ำในด้านหนึ่งย่อมส่งผลต่อการเกิดความเหลื่อมล้ำในด้านอื่น ๆ ตามไปด้วย ซึ่งเป็นการตัดหรือลดรอนสิทธิและโอกาสของคน ๆ หนึ่งในการเข้าถึงทรัพยากรขั้นพื้นฐานที่รัฐต้องจัดให้ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ โดย “กระทรวงศึกษาธิการ” ได้มีนโยบายเรื่องการศึกษาในทุกระดับชั้นในลักษณะที่เป็นเส้นดิ่งจากบนลงล่าง (Top-down) มอบหมายนโยบายให้ข้าราชการนำไปปฏิบัติ การดำเนินเรื่องการศึกษาและการแก้ไขปัญหาเรื่องการศึกษาจึงถูกผูกขาดไว้ที่โครงสร้างรัฐส่วนกลางเท่านั้น เมื่อมีนโยบายการเรียนการสอนในรูปแบบออนไลน์ออกมา จึงก่อให้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักจากผู้ปกครอง ครูอาจารย์และผู้เรียนบางส่วนยังมีความไม่พร้อมในการเรียนออนไลน์เช่นกัน การเรียนการสอนในรูปแบบออนไลน์ในมุมมองของผู้เขียน จึงมีทั้งข้อดีและข้อเสีย คือ

ข้อดี (1) ช่วยลดปัญหาของระยะเวลาการเดินทางของทั้งผู้สอนและผู้เรียน (2) มีโปรแกรมที่หลากหลายในการเรียนการสอน (ขึ้นอยู่กับว่าผู้สอนจะเลือกใช้โปรแกรมใด) (3) ผู้เรียนสามารถบันทึกการสอนได้ เพื่อไว้ทบทวนบทเรียน หรือไม่สะดวกเข้าเรียนในช่วงออนแอร์ เช่น ทำงานพาร์ทไทม์ขณะเรียน (4) ลดการเผชิญหน้าแบบ face to face ลดสถานะการแพร่เชื้อและติดเชื้อจากผู้อื่น และ (5) สามารถเข้าเรียนที่ไหนก็ได้ตามสะดวกของผู้เรียน

และข้อเสีย (1) เพิ่มภาระค่าใช้จ่ายของผู้ปกครองจากการซื้ออุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ให้แก่บุตรหลาน (2) ปัญหาของการเข้าถึงสัญญาณอินเทอร์เน็ตของผู้เรียนที่แตกต่างกันไป (3) การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน หรือผู้เรียนกับผู้เรียนลดลง (4) ผู้สอนต้องเข้มงวดผู้เรียนมากขึ้น รวมไปถึงการมอบหมายงานที่เพิ่มขึ้นด้วย เพื่อเป็นการประเมินผลว่าผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในบทเรียนมากน้อยเพียงใด (5) ผู้เรียนส่วนใหญ่ขาดความใส่ใจในการเรียนมากขึ้น เพราะ Log in เข้าระบบให้ผู้สอนได้เห็นเท่านั้น (6) สถาบันการศึกษาส่วนใหญ่ไม่มีความพร้อมทั้งด้านเทคโนโลยี อุปกรณ์ และบุคลากร ที่ใช้ในการเรียนการสอนออนไลน์ (7) ทั้งผู้สอนและผู้เรียนมีภาระค่าใช้จ่ายค่าอินเทอร์เน็ตเพื่อให้เห็นถึงโปรแกรมการเรียนการสอนที่แตกต่างกันไปในแต่ละผู้สอน (8) ผู้เรียน โดยเฉพาะเด็กเล็ก จะใช้เวลาในการจ้องมองอุปกรณ์ เช่น มือถือ แท็บเล็ต เป็นต้น เป็นระยะเวลาและต่อเนื่อง อาจส่งผลต่อสายตาในอนาคต (9) ผู้ปกครองตอบคำถามหรือทำการบ้านแทนผู้เรียน และ (10) ผู้ปกครองส่วนมากไม่มีเวลากำกับการเรียนของบุตรหลาน เพราะต้องทำงาน จึงทำให้ประสิทธิภาพในการเรียนของผู้เรียนลดลง

การเรียนการสอนออนไลน์จึงเป็นเสมือนภาพแทนความอ่อนแอของประชาชนที่ไม่สามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ตนเองต้องการในฐานะผู้เรียนได้ การเรียนการสอนออนไลน์สร้างผลสะท้อนต่อระบบการศึกษาไทยเป็นอย่างมาก แสดงให้เห็นถึงถึงศักยภาพเกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานของรัฐที่ไม่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอนในแต่ละพื้นที่ให้เกิดความเท่าเทียมกันได้ (ทั้งในเวลาปกติและไม่ปกติ) ตอกย้ำขาดแคลนความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างซ้ำซาก ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเองยังมีบทบาทน้อยมากต่อการเข้ามาจัดการในเรื่องนี้ ดังนั้น ส่วนกลาง (กระทรวงศึกษาธิการ) จึงควรให้อำนาจสถานศึกษาแต่ละแห่งดำเนินการอย่างอิสระเพื่อตอบสนองบริบทและข้อจำกัดในทุกด้านของผู้เรียนและผู้ปกครอง เพื่อให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการศึกษาสำหรับศตวรรษที่ 21

เอกสารอ้างอิง (References)

- กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา. (2563). *สองทศวรรษการปฏิรูปการศึกษาไทย ปัญหาความเหลื่อมล้ำชัดเจนมากขึ้น เมื่อจำแนกอัตราการเข้าเรียนสุทธิของการศึกษาขั้นพื้นฐานตามระดับรายได้ของประชากร*. สืบค้น 13 ธันวาคม 2563. จาก <https://www.eef.or.th/25050/>.
- กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา. (2563). *เตรียมตัวพร้อมรับ-ปรับการเรียนรูให้เข้ากับเทรนด์การศึกษายุคหลัง COVID-19 (ตอนที่ 1)*. สืบค้น 11 มกราคม 2564. จาก

<https://www.eef.or.th/391/>.

กรุงเทพธุรกิจ. (ม.ป.ป.). เหลื่อมล้ำ “ดิจิทัล” คือเหลื่อมล้ำการศึกษา. สืบค้น 8 มิถุนายน 2564,

จาก <https://www.bangkokbiznews.com/news/detail/921166>.

เชมนรินทร์ รัตนอำพลย์. (ม.ป.ป.). ความเหลื่อมล้ำด้านการเรียนรู้ผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล. สืบค้น

1 มิถุนายน 2564, จาก <https://www.dct.or.th/news/detail/72>.

คณิตฐา คำแก้ว. (2561). คู่มือการใช้จ่ายเงินอุดหนุนของสถานศึกษา. เชียงใหม่: หน่วยตรวจสอบ
ภายใน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเชียงใหม่ เขต 4.

ชุตินันท์ สงวนประสิทธิ์. (2562). ตีแผ่ปัญหาเหลื่อมล้ำในสังคมไทย เป็นไปได้แค่ไหนที่จะลดช่องว่าง
ระหว่างคนจนและคนรวย. สืบค้น 12 กุมภาพันธ์ 2564, จาก

<https://thestandard.co/thai-inequality/>.

ฐานเศรษฐกิจ. (2563). ยกปัญหา 8 ข้อ “เรียนออนไลน์” วันแรกวุ่น. สืบค้น 8 มิถุนายน 2564,

จาก <https://www.thansettakij.com/content/politics/434933>.

ณัฐภัทร์ กิ่งเนตรและ ณัฐนรี มณีจักร. (2562). ความเหลื่อมล้ำมิติอาชีพของไทย: กรณีศึกษาใน
อาชีพเกษตร. สืบค้น 8 พฤษภาคม 2564, จาก https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/EconomicConditions/AAA/Inequality_4GiniCoefficient.PDF

ณัฐพล ทิพย์สุวรรณ. (2563). นโยบายและจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการ ปีงบประมาณ พ.ศ.

2565. สืบค้น 12 กุมภาพันธ์ 2564, จาก <https://www.thaigov.go.th/news/contents/details/36765>.

ณัฐพล ทิพย์สุวรรณ. (2563). แผนนโยบายการศึกษาของเด็กไทยสู่ศตวรรษที่ 21. สืบค้น 2

มิถุนายน 2564, จาก <https://thepaperthailand.com/2019/09/08/education-2/>.

ไทยรัฐฉบับพิมพ์. (2563). สกู๊ปหน้า 1 : อยู่บ้านเรียนออนไลน์ เด็กชนบทสุดเหลื่อมล้ำ. สืบค้น 20

กรกฎาคม 2563. จาก <https://www.thairath.co.th/news/local/1846261>.

ธัญพร บัวทอง. (2563). เรียนออนไลน์: การเรียนทางไกลในยุคโรคระบาด กับความเหลื่อมล้ำ
ทางการศึกษา. สืบค้น 28 พฤษภาคม 2563. จาก <https://www.bbc.com/thai/thailand-52766138>.

นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา. (ม.ป.ป.). สืบค้น 8 มิถุนายน 2564, จาก

<http://www.ptt2.go.th/web/plan/images/file/plan/2561/นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา.pdf>.

บัลลังก์ โรหิตเสถียร. (2563). รว.ศธ.แถลงภาพรวม การจัดการศึกษาทางไกลในวันแรก. สืบค้น 13

มิถุนายน 2563. จาก <https://moe360.blog/2020/05/18/รพว-ศธ-แถลงภาพรวม-การจัด/>.

ปิ่นบุญญา ลำมะนา. (2563). หน้าที่ของรัฐในการจัดการศึกษา: การเสริมสร้างความพร้อม ในการ
เรียนออนไลน์ของนักเรียน. วารสารสังคมศาสตร์ นิติรัฐศาสตร์. 4(2), 155-158.

ภัทรา เกิดเรือง. (2563). ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาเมื่อเด็กไทยต้อง Learn From Home. 1

ธันวาคม 2563. จาก <https://www.the101.world/learn-from-home-and-education-inequality/?fbclid=IwAR0iNmuU5C35MryFYTwU0KuXfs5gl5iF0tE-CdO95K1EEhkv1-YvePg0wMs>.

(ร่าง) แผนพัฒนารัฐบาลดิจิทัลของประเทศไทย พ.ศ. 2563 – 2565. (2563). สืบค้น 6 มีนาคม 2564. จาก https://www.dga.or.th/wp-content/uploads/2019/12/file_a4896b965af230086779f7fc85041235.pdf

วสันต์ ปวนปิ่นวงศ์ และภาณุวัฒน์ พุจักรคำ. (2563). ครู – ศิษย์: ความสัมพันธ์แบบอำนาจนิยม ความมีขอบเขตของการถ่ายทอดองค์ความรู้. วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 9(3), 247.

วิจารณ์ พานิช. (2555). วิธีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

สฤณี อาชวานันทกุล. (2554). ความเหลื่อมล้ำแบบพหุ. นนทบุรี : สำนักงานปฏิรูป (สปร.).

สมพงษ์ จิตระดับ สุอังคะวาทิน และพจนา อาภาณุรักษ์. (2562). กระจายอำนาจการศึกษาแบบมีส่วนร่วมและรับผิดชอบ. สืบค้น 8 มิถุนายน 2564, จาก https://www.matichon.co.th/columnists/news_1738580.

